4. LEKCE

Tranzice

Tranzice jsou flexívní sufixy sloves, které zahrnují osobu podmětu, osobu předmětu, čas a/nebo způsob, případně též subordinátor. Na rozdíl od nám známých indoevropských jazyků (jako např. španělština, angličtina, čeština), které připojují pouze koncovku odkazující na osobu podmětu, kečuánské tranziční sufixy vždy povinně odrážejí jak osobu podmětu, tak osobu předmětu. Tranzice nepřechodných sloves odpovídají tranzicím sloves přechodných s předmětem ve 3. osobě (tyto tvary jsme se naučili ve 2. lekci). Obvykle je možné tranzici rozdělit na podmětný a předmětný sufix (plus sufix pro čas nebo způsob), u některých tvarů to však nelze (např. tvary s předmětem ve 2. osobě, podmiňovací způsob aj.).

Sufixy pro **podmět** jsou nám již známé tvary **–NI**, **–NKI**, **–N**; **–NCHIS** (1in.), **–YKU** (1ex.), **–NKICHIS** a **–NKU**. Dialektální varianty jsou: 1sg.: **–Y**, **–:** (dlouhá samohláska); 1ex.: **–NIKU**, **–:KU(NA)**; 1in.: **–NCHIK**, **–NCHIQ**, **–NCHI:**; 3pl. **–NKUNA**. Tyto sufixy se používají ve všech časech kromě budoucího. Množné číslo je však v některých dialektech vyjadřováno pretranzičními sufixy (derivačními sufixy mezi kořenem slovesa a tranzicí), které mají často ještě jiný, další význam a pluralizace zde není povinná.

Pokud je **předmět** ve 3. osobě sg. nebo pl., není v tranzici nijak obsažen (sufix je **–Θ**). Používají se tedy pouze výše uvedené sufixy pro podmět, stejně jako u nepřechodných sloves. Sufix pro předmět v 1. osobě je **–WA** (v Argentině pouze **–A**, v dialektech skupiny **I** obvykle –MA). Mezi tento sufix a sufix podmětu lze vkládat jiné sufixy (např. **–WASHANKI 2=>1** progresivum). Předmět ve 2. osobě je označován poněkud nepravidelně: podmětná i předmětná část tranzice odkazuje na 2. osobu. Tranzice **3=>2** (on tobě) je **–SU** + **–NKI**, tedy **–SUNKI** (v některých dialektech **–SHUNKI**), a tranzice **1=>2** (já tobě) je **–YKI**. Dovnitř těchto dvou tranzic se jiné sufixy nevkládají (v některých dialektech je možné vložit sufix mezi **–SU** a **–NKI**, např. **–SHURQANKI** (**3=>2** min. čas), ale v Cusku pouze **–RQASUNKI**). Sufixy pro předmět mohou odkazovat jak na předmět přímý, tak nepřímý. Pokud je sloveso dvoupřechodné, sufix odkazuje na předmět nepřímý (*qelqayki* „píšu ti to“).

Jako **symboly pro tranzice** se používají čísla označující osobu, v množném čísle zdvojená (pro 1in. se používá **12**: „já a ty“; cf. 1ex. – **11**: „já a někdo, kdo patří ke mně, ale ne ty“). Předmět je označen dvojitou šipkou před číslem osoby, např. **=>1** pro sufix **–WA**). Symbol pro celou tranzici se pak skládá z osoby podmětu, šipky, osoby předmětu a označení času nebo způsobu, např. **–NKICHIS 22=>3 pres**, „vy jemu, přítomný čas“ (číslo předmětu ve třetí osobě se nerozlišuje).

Přítomný čas (oznamovací způsob) není nijak označen. Kombinací sufixů pro podmět a předmět (prozatím v jednotném čísle) dostaneme tyto tranzice pro přítomný čas (S označuje podmět (subjekt), O předmět (objekt)):

O S	1sg.	2sg.	3sg./3pl.
1sg.		**—YKI**	**—NI**
2sg.	**—WANKI**		**—NKI**
3sg.	**—WAN**	**—SUNKI**	**—N**

V tabulce máme tvary tranzic pro podmět i předmět v jednotném čísle. Pokud je podmět, předmět nebo oba v množném čísle, pluralizujeme výše uvedené tranzice pomocí jednoho ze sufixů **—KU** a **—CHIS**. Možností je celkem 25 (některé tvary jsou logicky nemožné – podmět 1in. může mít předmět jen ve 3. osobě; předmět 1in. je možný jen pro podmět ve 3sg. a pl. – a zvratná slovesa se časují jako nepřechodná); můžete se naučit buď všechny tvary v následující tabulce zpaměti, nebo jednoduchá pravidla, jak základní tranzice pluralizovat. Pokud ve větném členu, který pluralizujeme, figuruje 2. osoba (2pl. a 1in. – **22** a **12**), připojíme sufix **—CHIS** (v některých dialektech **—CHIQ**, **—CHIK** nebo —CHI:). V ostatních případech (3pl. a 1ex. – **33** a **11**) použijeme sufix **—KU** (v některých dialektech **—KUNA**). Pokud pluralizujeme pouze podmět nebo předmět, je situace jasná. Máme-li v množném čísle jako podmět, tak předmět, postupujeme podle následujícího pravidla: je-li podmět ve 3. osobě plurálu, bývá obvykle vyjádřen slovně (nebo znám z kontextu) a pluralizujeme předmět (použijeme sufix podle předmětu); v ostatních případech pluralizujeme podmět (číslo předmětu, je-li třeba, můžeme odlišit slovně, např. *qanta* **—YKIKU** × *qankunata* **—YKIKU** „my tebe“ × „my vás“).

O S	1	2	3/33	12	11	22
1		**—YKI**	**—NI**			**—YKICHIS**
2	**—WANKI**		**—NKI**		**—WANKIKU**	
3	**—WAN**	**—SUNKI**	**—N**	**—WANCHIS**	**—WANKU**	**—SUNKICHIS**
12			**—NCHIS**			
11		(qanta) **—YKIKU**	**—YKU**			(qankunata) **—YKIKU**
22	(ñoqata) **—WANKICHIS**		**—NKICHIS**		(ñoqaykuta) **—WANKICHIS**	
33	**—WANKU**	**—SUNKIKU**	**—NKU**	**—WANCHIS**	**—WANKU**	**—SUNKICHIS**

Až na drobné výjimky se tyto tranzice používají ve všech časech a způsobech; sufix pro čas (nebo progresivum **–SHA**) se klade za sufix **–WA**, je-li přítomen, nebo před tyto sufixy. (U subordinací (dočkáte se později) se místo podmětných sufixů používají posesivní sufixy.)

Vyjadřování podmětu a předmětu

Protože tranziční sufixy určují podmět i předmět, není třeba tyto větné členy vyjadřovat slovně. Je to podobné jako v češtině nebo španělštině, kde to však platí pouze v případě podmětu: můžeme říci stejně tak *píšu* jako *já píšu* (slovo *já* je však poněkud zdůrazněno). V kečuánštině to platí i pro předmět: *rikuni* znamená „vidím ho“. Podmět ani předmět nemusíme slovně vyjadřovat, pokud pro to nemáme nějaký zvláštní důvod. Na druhou stranu je použití tranzice povinné, nelze předmětný sufix nahradit jménem v akuzativu: lze říci *qantan rikuyki* nebo *rikuyki(n)*, nelze však říci *qanta rikuni* (*qanta* znamená „tebe“ a *rikuni* je „vidím ho/ji/to/je“, nikoliv pouze „vidím“). Možná by to šlo přirovnat k používání španělských nepřízvučných zájmen: můžeme říci *te veo* nebo *te veo a ti*, nikoliv však *le veo a ti*.

Pokud podmět nebo předmět vyjádříme slovně, je obvykle zdůrazněn nebo máme pro to jiný důvod, a toto slovo pak nese nějaký větný sufix (negativní **–CHU**, afirmativní sufix, tematizátor apod.): *manan rikunichu* „nevidím ho“ × *manan paytachu rikuni* „nevidím jeho“.

Preadjektiva

Preadjektiva jsou slova, která mohou stát před přídavnými jmény či příslovci nebo nominalizacemi (podstatnými jmény odvozenými od sloves např. agentivním sufixem **–Q** nebo participia s **–SQA**) a modifikovat jejich význam. Kromě toho se používají v akuzativu s adverbiálním významem a samostatně jako přísudek jmenný. Odpovídají přibližně českým příslovcím míry, případně neurčitým číslovkám. Některá fungují i jako běžná adjektiva. Substantiva po preadjektivech jsou vždy v singuláru.

Mezi preadjektiva patří: ***as*** poněkud, trochu; ***aswan*** více, komparativ; ***nishu*** příliš, dost, mnoho; ***sinchi*** dost, moc, hodně, velmi; ***ancha*** hodně, velmi; ***askha*** hodně, mnoho, dost; ***pisi*** málo; ***manchay*** strašně, moc; ***sumaq*** pěkně; ***allin*** dobře.

Příklady (jako preadjektiva i adjektiva): ***nishu*** *hatun* příliš velký, ***ancha*** *allin* moc dobrý, ***aswan*** *allin* lepší, ***manchay*** *allin* strašně dobrý, ***manchay*** *mana allin* strašně špatný, ***ancha*** *sumaq* velmi hezký, ***askha*** *wasi* hodně domů, ***pisi*** *mikhuna* málo jídla, ***pisi*** *rimaqmi kani* jsem málomluvný, ***pisi****tan rimani* mluvím málo, ***sinchi****tan riman* moc mluví, *chayqa* ***nishu*** *askhan* to je příliš mnoho, *payqa* ***allin*** *qolqeyoqmi* je pěkně bohatý, ***nishu*** *onqosqan kashan* je velice nemocný, ***askha*** *aychatan mikhun* jí hodně masa, ***askha****tan mikhun* jí hodně, ***sinchi****tan llank'an* moc pracuje, ***ancha****tan rikuni* vidím hodně (věcí), vidím toho hodně, ***as*** *sayk'usqan kashani* jsem poněkud unavený, ***aswan****ta qosunki* dá ti víc, ***as*** *askhata qosunki* dá ti o něco víc, *Mariyaqa* ***ancha*** *sumaqmi* Marie je velmi hezká, ***ancha*** *sumaqtan takin* zpívá moc hezky, ***askha*** *papa kanmi* je dost brambor, *papaqa* ***askha****n* brambor je dost, ***sinchi*** *millaymi chay runaqa kashan* ten člověk je dost ošklivý…